

Beata KURYŁOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

b.kurylowicz@uwb.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2309-4313>

RĘKOPIŚMIENNY SŁOWNICZEK WILEŃSKIEJ GWARY LUDOWEJ ARTURA DOLIŃSKIEGO JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ GWAR POLSKICH¹

1. UWAGI WSTĘPNE

W 1877 roku podczas wakacyjnego pobytu w rodzinnej posiadłości w Pryciunach na Wileńszczyźnie Artur Doliński zanotował ponad dwieście wyrazów, wyrażeń i zwrotów używanych przez mieszkańców okolicznych miejscowości. Gwarowe wyrazy na tyle wyróżniały się na tle dziewiętnastowiecznej polszczyzny północnokresowej, że zwróciły uwagę Dolińskiego, który postanowił je utrwalić i tym samym ocalić od zapomnienia. Lokalna leksyka została przedstawiona w postaci rękopiśmiennego słowniczka, który stanowi integralną część *Pamiętników* z lat 1874–1880, przechowywanych w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie z sygnaturą F1135 inw. 20 vol.100. Zabytek liczy 47 kart, słownik zaczyna się na karcie 37, kończy zaś na 41, pod datą roczną 1877.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie i omówienie słownika A. Dolińskiego jako cennego źródła do badań leksyki i leksykografii gwarowej drugiej połowy XIX wieku. Tekst ma budowę dwudzielną –

---

¹ Projekt finansowany w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” na lata 2019–2022 nr projektu 009/RID/2018/19 kwota finansowania 8 791 222,00 zł.

pierwszą jego część stanowi komentarz językowy do słownika, drugą natomiast edycja źródła.

Praca Artura Dolińskiego doskonale wpisuje się w naukową atmosferę drugiej połowy XIX wieku. Halina Karaś (2011: 71) zauważa, że na przełomie XIX i XX wieku nastąpiło nasilenie badań w zakresie polskiej leksykografii gwarowej (zob. też Karaś 1961: 364; Karaś 2012). W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku opublikowano aż 26 słowniczków gwarowych, z kolei w latach 1880–1889 pojawiło się 15 tego typu opracowań, liczących od 9 do 1000 wyrazów hasłowych. Wyrazy ludowe gromadzili dialektolodzy amatorzy na terenie całej Polski (por. Karaś 2012: 56; Cygan 2021: 89), powstały wtedy zbiory regionalnego słownictwa m.in. z Mazowsza i Podlasia: słowniczek Antoniego Wagi (1860), Zygmunta Wasilewskiego (1889), Zygmunta Glogera (1893), Władysława Matlakowskiego (ziemia czerska) (1891); z Małopolski południowej: Jana Złóży (1891) (słownictwo z okolic Chochołowa), Leona Rzeszowskiego (1891) (wyrazy ludowe z okolic Żywca), Jana Bieli (1891) (spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą); Bronisława Dembowskiego (1891) (słownictwo z Podhala), Karola Mątyasa (1891) (leksyka z okolic Nowego Sącza), większy słownik z Cieszyńskiego Andrzeja Cinciały (1895), z Kielecczyny zbiór ks. Władysława Siarkowskiego (1878, 1891)².

Stanisław Cygan (2021: 87) podkreśla ważne miejsce słowniczków gwarowych w XIX-wiecznej kolekcji materiałów ludoznawczych:

Pomnażają one dorobek polskiej leksykografii gwarowej, są ważnym źródłem do badań jej dziejów, świadectwem życia, kultury materialnej, duchowej i społecznej mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej, a także kreślą obraz języka lokalnego.

Wydaje się, że z tego właśnie względu słowniczek Dolińskiego zasługuje na uwagę – dokumentuje dziewiętnastowieczną leksykę gwarową z Wileńszczyzny, a konkretnie z Pryciun i okolicznych wsi, stanowi źródło do dziejów polszczyzny północnokresowej, jest świadectwem życia i kultury ówczesnych mieszkańców podwileńskich miejscowości. Dokładna lokalizacja prac eksploracyjnych Dolińskiego jest niezwykle istotna, gdyż sytuuje materiał leksykalny nie tylko w konkretnym czasie, ale i miejscu. Ma to szczególne znaczenie w kontekście materiału

² Zob. opracowanie S. Cygana (2020: 229–245).

językowego pochodzącego z drugiej połowy XIX wieku, kiedy aspekt geograficzny w badaniach nad polskim słownictwem gwarowym – choć zauważany (Karaś 1961: 177, 358–359) – nie stanowił najważniejszego problemu metodologicznego (Koniusz 2001: 63). Jak wiemy, w czasach, gdy Jan Karłowicz gromadził materiał do *Słownika gwar polskich*, geografia wyrazowa znajdowała się w początkowej fazie rozwoju. Przyznawał to sam Kazimierz Nitsch w *Recenzji*, pomimo to jego podstawowy zarzut wobec SGP dotyczył właśnie geograficznej lokalizacji wyrazów, również tych pochodzących z Litwy:

Tylko jedno zastrzeżenie co do geografii: oto i tu, w dziele językowym, mamy określenie prowincji historyczne, wskutek czego możliwe nieporozumienia (...) – bądź co bądź określenie „Litwa” dla kraju zamieszkałego przez Litwinów, Białorusinów, a nawet Ukraińców – mimo całej jego wspólności historyczno-kulturalnej – w dziele językoznawczym wystarczyć nie może (Nitsch 1958: 198).

Z ustaleń E. Koniusz (2001: 40–62) wynika, że J. Karłowicz w SGP materiał leksykalny z Kresów Północno-Wschodnich oparł na kilku źródłach, wśród których nie figuruje słowniczek Dolińskiego: na przekazie ustnym, rękopiśmiennym *Słowniczku gwary Polaków litewskich* Aleksandra Petrowa, *Słowniku wileńskim*, poradniku językowym Aleksandra Walickiego, materiałach etnograficznych, pracach popularnonaukowych, tekstach z pogranicza literatury i etnografii oraz utworach literackich. Z perspektywy niniejszego szkicu uwagę zwraca szczególnie słowniczek Petrowa, który należał do stałych źródeł ekscerpacji materiału prezentowanego w SGP, choć – jak podaje E. Koniusz – nie jest znana jego podstawa materiałowa. Można przypuszczać, że materiał pochodził z okolic Nowoaleksandrowska w guberni kowieńskiej, czyli Jeziorosów na północno-wschodniej Litwie³. Prawdziwość tej hipotezy mógłby potwierdzić sam autor w słowie wstępnym do słowniczka. Niestety dziełko zaginęło, a nawet gdyby istniało, nie wiadomo, czy taki wstęp zawierało – zauważa E. Koniusz.

W przeciwieństwie do opracowania Petrowa słowniczek Dolińskiego zachował się i – jak nadmieniono – ma ustalone miejsce, z którego po-

---

³ Z Litwy pochodziła żona Petrowa, Jadwiga z Rymaszewiczów, która zbierała materiały związane z miejscowym folklorem. Niewykluczone, że to ona właśnie zgromadziła ludową leksykę, która stanowiła podstawę materiałową słowniczka, co szczegółowo omawia E. Koniusz (2001: 44–49).

chodzi materiał językowy, oraz czas powstania. Warto raz jeszcze podkreślić, że nie stanowił on podstawy materiałowej SGP, co ze współczesnej perspektywy czyni opracowanie Dolińskiego nieznanym i tym cenniejszym źródłem wiedzy o lokalnej mowie na Wileńszczyźnie w drugiej połowie XIX wieku. Ma więc omawiane dziełko wartość dokumentacyjną. Materiał zebrany przez Dolińskiego mógłby stanowić materiał porównawczy dla innych opracowań tego typu, jak też być wykorzystany w badaniach nad stanem dziewiętnastowiecznych gwar polskich na Wileńszczyźnie. Nade wszystko jednak słowniczek Dolińskiego mógłby pomóc w określeniu i uściśleniu geografii niektórych, pochodzących z Litwy wyrazów zarejestrowanych w SGP, zwłaszcza tych, które pochodzą z przekazu ustnego.

2. GWARA PRYCIUŃSKA W KONTEKŚCIE ZRÓŻNICOWANIA OBSZARÓW GWAROWYCH NA LITWIE

Przyjrzyjmy się zatem bliżej dziełku z perspektywy lokalizacji geograficznej materiału gwarowego i zróżnicowania polskich obszarów gwarowych na Litwie, a także osobie autora, postaci ze wszech miar nieprzeciętnej, oraz warsztatowi leksykograficznemu słowniczka.

W XIX wieku Pryciuny były folwarkiem szlacheckim w powiecie wileńskim⁴, położonym w pobliżu Bujwidz, około 40 kilometrów na północny wschód od Wilna. Według spisu ludności, przeprowadzonego w lipcu 1877 roku, w folwarku, we wszystkich wioskach i zaściankach pryciuńskich mieszkało około 200 osób⁵. Na początku XXI wieku był to zaścianek liczący dwa gospodarstwa (Gajewski 2005: 28).

Zgodnie z typologią Haliny Turskiej (1982: 21), która wyróżniła na Litwie trzy zwarte polskie obszary językowe: kowieński, wileński, smołwieński, gwara pryciuńska należy do obszaru wileńskiego. Jest to teren okalający Wilno w promieniu 30–60 km, administracyjnie obejmujący rejon wileński, część rejonu trockiego oraz święciańskiego (Masojć 2006: 51). Region ten zróżnicowany jest pod względem językowym i socjolin-

⁴ W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* w tomie IX znajduje się następująca informacja: Pryciuny – fol. szl. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 38 w. od Wilna i dm., 6 mk. katol. (1888: 113).

⁵ Informacja pochodzi z *Pamiętników* A. Dolińskiego, k. 26.

gwistycznym. I. Grek-Pabisowa (2002: 12) wyodrębniła tu okręgi trocko-wileński i niemenczyński, do którego należą Pryciuny. Okręg niemenczyński obejmuje tereny położone głównie na prawym brzegu Wilii i ciągnące się od Mejszagoły na zachodzie, przez Pobrzezie, Niemenczyn i Podbrodzie do Święcian na wschodzie. Charakterystyczną cechą tego obszaru jest dominująca pozycja polszczyzny, która jest tu językiem prymarnym i podstawowym, używanym w sferze prywatnej, jak i publicznej (Masojć 2006: 53).

Podsumowując, należy stwierdzić, że mowa pryciuńska należy do gwar wileńskich okręgu niemenczyńskiego, a więc obszaru językowego, gdzie polszczyzna trwa od wieków i jest stosowana zarówno w komunikacji oficjalnej, jak i nieoficjalnej.

3. ARTUR DOLIŃSKI I JEGO DZIEŁO

W Pryciunach dzieciństwo spędził pochodzący z rodziny urzędniczej Artur Doliński⁶, który urodził się 1 lipca 1831 roku w Wilnie jako drugie dziecko Stanisława Dolińskiego i Tekli Dolińskiej vel Łazarowicz z domu Eherenkrentz. Ukończywszy 17 lat, został on carskim urzędnikiem, najpierw w Nowogrodzie, potem w Petersburgu, gdzie osiadł na stałe. Pracował w Ministerstwie Skarbu Państwa, tam też uzyskał tytuł Radcy Stanu (najwyższą rangę w służbie cywilnej) i emeryturę. A. Doliński to postać niezwykła – pomimo kariery rozwijanej w carskiej Rosji, pozostał lojalny wobec polskiego pochodzenia, nie uległ rusyfikacji i nigdy nie zrezygnował z rzymskokatolickiego wyznania. Był człowiekiem wrażliwym, interesował się sztuką, zwłaszcza literaturą, miał talent muzyczny. Z domu wyniósł przywiązanie do polskiej tradycji, którą poznawał między innymi w majątku Pryciuny, gdzie uczył się szacunku do ziemi, do pracy, do przeszłości i szlacheckich przodków. Dla dzieci państwa Dolińskich majątek Pryciuny był pomostem między dwoma światami: ziemiańskim (z którego wywodzili się Tekla i Stanisław) oraz urzędniczym, który stał się źródłem ich utrzymania. Po latach, w 1877 roku, A. Doliński przywiózł do Pryciun swoje córki, by zaszcześcić w nich miłość do rodzinnej ziemi

---

⁶ Informacje na temat życia A. Dolińskiego pochodzą z pracy Marii Korybut-Marciniak (2016: 47–65).

i tradycji. Dziewczynki, które od urodzenia mieszkały w Petersburgu, po raz pierwszy zetknęły się z ziemią ojczystą, z ziemianką tradycją i wsią. Wtedy też powstał słowniczek gwary pryciuńskiej.

Wspomniano wyżej, że przedmiotowy słowniczek liczy ponad dwieście leksemów; dokładna liczba pomieszczonych w nim haseł wynosi 210. Zgodnie więc z typologią Kazimierza Woźniaka jest to słownik mały⁷. Jego wartość tkwi jednak nie tyle w liczbie zanotowanych wyrazów, ile w ich jakości. Blisko połowa zasobu leksykalnego słowniczka to leksemy nieotowane w SGP Karłowicza⁸ (np.: *akcentliwy* 'dowcipny', *bezpiecznie* 'bezpiecznie', *bierzmacya* 'bierzmowanie', *blewizgać* 'gadać głupstwa', *blewizgać* 'bredzić', *bluźnić* 'majaczyć', *chlipawka* 'czkawka', *dobry* 'dorosły (chłopiec)', *dyżurek* 'tużurek', *elegantka* 'wybredna', *fantazista* 'wielki pan, rozpanoszony', *farason* 'parasol', *fizycznie* 'rozumnie'). Przynosi więc omawiane źródło nowy, nierozpoznany materiał gwarowy z historycznej Litwy.

4. WARSZTAT LEKSYKOGRAFICZNY ARTURA DOLIŃSKIEGO

Praktyka leksykograficzna Dolińskiego⁹ zdradza podejście popularnonaukowe, bardziej hobbystyczne niż naukowe, co nie było niczym niezwykłym w drugiej połowie XIX wieku¹⁰. Autor w układzie haseł nie zachowuje porządku alfabetycznego, słowniczek jawi się jako zbiór wyrazów spisanych na bieżąco, tuż po zasłyszaniu, niepoddanych późniejszej redakcji. Zapisy są dość chaotyczne, Doliński notuje wyrazy na marginesach, obok siebie, w zasadzie w każdym wolnym miejscu. Niektóre strony są w całości wypełnione nieuporządkowanymi notatkami.

Jako wyrazy hasłowe najczęściej występują pojedyncze wyrazy, ale w tej funkcji stosuje Doliński również hasła złożone, np. frazeologizmy

⁷ K. Woźniak (2000: 17–51) wyodrębnia trzy typy słowników: słowniki duże (ponad 10 000 jednostek leksykalnych), średnie (od 3 000 do 10 000 wyrazów hasłowych) i małe (do 3000 haseł).

⁸ Temu zagadnieniu zostanie poświęcony osobny artykuł, w którym ludowa leksyka z okolic Pryciun zostanie pokazana na tle SGP J. Karłowicza i innych opracowań dotyczących polskich gwar na Litwie.

⁹ Bardziej szczegółowa charakterystyka warsztatu leksykograficznego Dolińskiego została przedstawiona w moim artykule *Dziewiętnastowieczny słowniczek Artura Dolińskiego z Wileńszczyzny w kontekście badań Profesora Bogusława Nowowiejskiego nad dawną leksykografią gwarową* (w druku).

¹⁰ Por. S. Cygan (2020: 235).

(*jechać w odpyty* 'wywiadywać się, wypytywać się', *jazdą jechać* 'jechać w powozie, a nie konno', *dokumentnie mówić* 'szczegółowo, zrozumiale', *dać wiedzę* 'zawiadomić') czy wyrażenia przyimkowe (*dla jabłoni* 'przy jabłoni', *na czas* 'kiedy niekiedy', *na wiósnę*), a nawet pełne zdania, w tym wielokrotnie złożone (*Czego on złuje się* 'gniewa się', *Ból kluciami chodzi* 'bd', *Jak poszli boleć oczy, tak konca nie ma* 'bd', *On mówi co źle* 'że źle').

Wyrazy hasłowe występują na ogół w formie podstawowej, są jednak liczne wyjątki od tej zasady, np. rzeczownikowe hasła występują w przypaddingach zależnych, np.: *rękoma*, *nogoma* 'rękami, nogami', z *bydłoma* 'z bydłem', *jabki* 'jabłka', *jajki* 'jajka'; czasowniki przybierają formę osobową, *pośpieję* 'wyśpieszę', *pobusiaj* 'pocałuj', *przygotowiliśmy* 'przygotowaliśmy', *siadła* 'siadła', *zdyrdził się* 'umarł', a przysłówki przyjmują formę stopnia wyższego – *lepszy* 'zdrowszy'. Ten sposób hasłowania, choć odbiega od standardowych zasad leksykograficznych, wydaje się zgodny z intencją autora, którego celem było uchwycenie charakterystycznych własności gwary. Tego typu formy dają wgląd w żywą mowę podwileńskich wsi, orientują w zjawiskach gramatycznych i fonetycznych charakterystycznych dla miejscowej mowy ludu.

Niewiele można powiedzieć o mikrostrukturze¹¹ słowniczka – zwraca tu uwagę przede wszystkim sposób definiowania haseł. Doliński najczęściej stosuje definicje synonimiczne, np.: *dyzurek* 'tużurek', *farason* 'parasol', *fizycznie* 'rozumnie', *nikczemny* 'szczupły', *nosówka* – chustka do nosa. Czasami zdarzają się definicje realnoznaczeniowe, np.: *hrymnąć* 'upaść całym ciężarem', *kuręcina* 'potrawa z kury', *poruszenie* 'choroba maciczna', *siorbać* 'jeść coś nieposilającego, bez chleba', *ważnić się* 'przejeżdżać się na spacer'. Ponadto można zaobserwować brak definicji niektórych wyrazów hasłowych, brak kwalifikatorów, odsyłaczy, niewielką liczbę kontekstów użycia wyrazów. Mimo wskazanych niedociągnięć warsztatowych opracowanie Dolińskiego jest cenne, przede wszystkim ze względu na jakość zebranego słownictwa. Jak zauważono wyżej, rejestruje on nieznaną leksykę z historycznej Litwy, zaświadcza cechy fonetyczne i gramatyczne właściwe kresowej odmianie języka.

W przedłożonej edycji słowniczka wprowadzam alfabetyczny układ haseł – jest to jedyna niezgodność z rękopisem Dolińskiego. W pozostałych kwestiach zachowuję wierność wobec oryginału. Przede wszystkim

¹¹ Pojęcie *mikrostruktury* słownika przyjmuję za P. Żmigrodzkiem (2003: 52).

utrzymuję pierwotny kształt haseł, ich postać fonetyczną, fleksyjną i słowotwórczą. Objaśnienia znaczeniowe haseł, dokumentacja użyć są tożsame z zapisami Dolińskiego. Wiernie oddaję język autora słowniczka, zachowując oryginalną pisownię, nie poprawiam błędów.

5. SŁOWNICZEK GWAROWY ARTURA DOLIŃSKIEGO

W Pryciunach i sąsiednich miejscowościach lud używa następujących wyrazów:

Akcentliwy – dowcipny

Arbata – herbata

Badzić się – włóczyć się

Bezpiecznie – bezpiecznie

Bierzmacya – bierzmowanie

Blewizgać – gadać głupstwa

Blewizgać – bredzić

Bluźni – majączy

Bluźnić – majączyć

Bogu wiedzieć – niewiadomo

Bohatyrka – bogaczka

Ból kluciami chodzi

Bylim, robilim – byliśmy, robiliśmy

Był przyszedzsy – przyszedł był

Chlapnął kwartę – wypił duszkiem prędko

Chlipawka – czkawka

Chmary – chmury

Chodził do doktora na wizytę – po radę, w dni w które przyjmuje chorych

Chwacki mężczyzna – zuch

Ciągiem – ciągle

Ciężkie imię – trudne do zapamiętania

Cyrkać – doić krowę po trosze

Czego on złuje się – gniewa się

Człek – człowiek

Cztery biwszy

Czucha się – zdrowieje

Czuły – czujny

- Czy czujesz? – czy słyszysz
Czy przynaszać – czy przynosić?
Czy zrobiłaś, mówiłaś?
Dać wiedzę – zawiadomić
Daleczynia – daleko
Dla jabłoni – przy jabłoni
Dłużynia – długość
Dobry – dorosły – chłopiec
Do fruktów chciwy – t. j. wielki amator
Dokumentnie mówić – szczegółowo, zrozumiale
Dowścipny – dowcipny
Drzwi zaparte – zamknięte
Dyszcz – deszcz
Dyżurek – tużurek
Dzięki – dziękuję
Dziwować się – dziwić się
Elegantka – wybredna
Fantazista – wielki pan, rozpanoszony
Farason – parasol
Fizycznie – rozumnie
Hadzić się – brzydzić
Haniebnie – bardzo, (Haniebnie gorąco)
Hrymnać – upaść całym ciężarem
Idą zczepiwszy się – pod rękę
Ja nie spodzuję się
Ja pana nie ubezpieczam – nie mogę panu ręczyć
Jabki – jabłka
Jajki – jajka
Jak Pani zdrowie? – „wzajemnie”
Jak poszli boleć oczy, tak konca nie ma
Jazdą jechać – jechać w powozie, a nie konno
Jechać konno – końmi, kołami
Jechać w odpyty – wywiadywać się, wypytywać się
Jestem lożny – wolny od zajęć, nie zajęty
Kab – żeby
Kaducznie boli – okropnie boli
Kantopić – bić, tłuc kogoś
Kąst – krzak

- Kluc** – gderać,
Konfiturów – konfiter – **najadłam się**
Korzystować – korzystać
Krzywdować się – czuć żal, krzywdę, gniew
Kuręcina – potrawa z kury
Kużdy – każdy
Legularnie – regularnie
Lekarstwo od romatusu
Lepszy – zdrowszy
Łabuk – podrostek
Markotno – smutno, nudno
Miałem u siebie w gościnie 12 rodziców – (12 osób z rodzeństwa – 12 rodnych)
Mieszka pod panią Monginową – t. j. w posiadłościach Monginowej
Mróz ukąsił – dotknął, uszkodził
Musi – musibyc
Musiabyć – musibyc zapewno
Musić – musibyc, zapewno
Nabrać perkalu na suknię – wybrać i kupić
Na czas – kiedy niekiedy
Najeżył się – napuszył się
Nalazł – znalazł
Napytała się kataru – nabawiła się
Na wiósnę
Nawlec się – ubrać się
Nie aprenduje – nie dba, lekceważy
Nieciekawy – nieszczególny
Niema wiadomości – niewiadomo
Nieprzymierzając – nie przyrównując
Nie zabawię się zrobić – niezamarudzę, prędko zrobię
Nie żeby – nieszczególnie dobrze
Nikczemna pani – wåtła, szczupła
Nikczemny – szczupły
Nosówka – chustka do nosa
Obojętny – niepewny, niespokojny, wåtpliwy, np. Jestem obojętny, że żona niezdrowa. Pakować szkło bez siana, będzie to obojętnie (niebezpieczno, niepewno)
On jad – jadł

- On wkąsił** – on ukąsił
on ma u niego żołądek słuszny – t. j. regularny
Okrasa – słonina i mięso
On lepszy – jemu lepiej (mówiąc o chorym)
On mówi co źle – że źle
On w dzikim rozumie – awanturzy się
Oskrzyły – ochryły
Osobliwie – osóбно
Oycowie – rodzice
Palaton – paltot
Pał – gorączka
Pani nadweręża siebie – wydatkuje na przyjęcie, fatyguje się
Paszczenka – szczęka
Perkiel – perkal
Piersci – piersi
Pluce – płuca
Pobusiaj – pocałuj
Poczyna jego palić – zaczyna się u niego gorączka
Poczynać – zaczynać
Podhumorzył się – podchmielił się
Podjadszy – nasycony
Połudzieć – stać się towarzyskim
Południować – obiadować
Połudzien – obiad
Poruszenie – poderwanie się
Poruszenie – choroba maciczna
Posłał w odpyty – z oświadczynami
Posmarowała suknię – zbrukała suknię
Pośpieję – wyśpieszę
Powszechny dzień – powszedni dzień
Prosi się – prosi
Prosiła się u matki – prosiła
Przedługowaty – podługowaty
Przepuszczać – przeprowadzać
Przepuścić – przeprowadzić, odprowadzić
Przygotowiliśmy – przygotowaliśmy
Przystało – zabrakło
Pytyliszka – motylek

- Reperacja oka** – operacja oka
Rękoma, nogoma – rękami, nogami
Robić pożegnanie – żegnać się
Robiłasz, mówiłasz – robiłaś, mówiłaś
Rondelek postrzelał – popekał
Rozdarć paszczę – otworzyć gębę (tak mi bolązęby że nie mogę roz-
darć paszczy)
rozkudłać się – rozczochrać się
Rozpacz grzyzie serce
Rozpustnik – rozrzutny
Rozsypała się – zległa połów
Rozwitać się – pożegnać się
Rozwlec się – rozebrać się
Rozwlekl się – rozebrał się
Sciany kapitulne – kapitałne
Scisły – skąpy, oszczędny
Sebastopol – Swistopol
Siarczyki – zapałki
Siadła – siadła
Siła – wiele, moc
Siorbać – jeść coś nieposilającego, bez chleba
Siuliła – obiecywała
Smagle – prędko, żwawo
Smok ‘tęcza’
Sprawiedliwy – uczciwy, sumienny
Spuścićwłosy – ustrzydz włosy
Słup – słupek
Stroić – przyrządzać
Strzoda – środa
Sukces – spadek
Święty Boże
Swarzyć się – gniewać się
Szczypać kwiaty – rwać kwiaty
Szerzynia – szerokość
Szkły – szkła – **rozbite**
Sztany– zjednoczone – Stany Zjednoczone
Szmarować
Szmarowidło – smarowidło

- Szmat – wiele, dużo, obficie
Szuler – oszust, chytry
Ściekły pies – wściekły
Środki bolą – bóle wewnętrzne
To głowacz – zdolny, mądry
Torsuje – womituje
Troszki – trochę
Trudowała – cierpiała, chorowała
Trzaskanie – wolność
Tu było dżdżu a tu nie było dżdżu
Ukrzyżować się chustką – zawiązać chustkę na krzyż
Umordował się na czysto – zmordował się bardzo
Wasza – Wy
Wasan, wasani – waćpan, waćpani
Ważnić się – przejeżdżać się na spacer
Ważny (znakomity) człowiek
Wderzyć się – stłuc się, uderzyć się
Wybrać ząb – wyjąć
Wyczuchać się – wyzdrowieć
Wydok – widok
Wyiskrzył się – zuchwale, groźnie nadstawił się
Wystroić obiad – urządzić obiad
Wysznia – wiśnia
Wywalił się – wypadł
Zara – zaraz
Z bydłoma – z bydłem
Z pieca idzie duch – ciepłe powietrze
Z tego drzewa widać cała okoliczność – okolica
Zachoży człowiek – przybysz, obcy
Zdyrdził się – umarł
Zimność – zimno, chłód
Ziółka – kwiaty
Życzył – pożyczył
Żyto krasuje. Bydło giluje
Żarć – jeść
Żywioł – bydło

BIBLIOGRAFIA

- Biela J., 1891, *Spis wyrazów zebranych we wsi Żarnówce nad Skawą*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 374–384.
- Cinciała A., 1998, *Słownik dyalektyczny Księstwa Cieszyńskiego z dodatkiem przysłówów i frazeologii*, Wisła.
- Cygan S., 2020, *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe księdza Władysława Siarkowskiego z perspektywy leksykograficznej*, „Gwary Dziś” 12, s. 229–245.
- Cygan S., 2021, *XIX-wieczny słowniczek gwarowy z Podlasia Zygmunta Wasilewskiego jako przyczynek do dziejów polskiej leksykografii gwarowej*, „Poradnik Językowy” 7, s. 87–99.
- Dembowski B., 1891, *Spis wyrazów i wyrażeń używanych na Podhalu jako uzupełnienie poprzednich zbiorów*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 301–317.
- Gajewski M., 2005, *Nasze podwileńskie ojczyzny*, online, ISBN 9955-9423-1-2 UDK 947.45 Ga-189, data publikacji 2005 (dostęp: 19.04.2022).
- Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*, „Prace Filologiczne” IV, s. 795–904.
- Grek-Pabisowa I., 2002, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Karaś M., 1961, *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „Język Polski” XLI, 5, s. 355–369.
- Karaś H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Karaś H., 2012, *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe jako przedmiot badań językoznawczych*, „Poradnik Językowy” 1, s. 55–64.
- Koniusz E., 2001, *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce.
- Korybut-Marciniak M., 2016, *Dziecko w rodzinie urzędniczej w świetle materiałów Artura Dolińskiego*, w: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Świat dziecka”*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn, s. 47–65.
- Kuryłowicz B., *Dziewiętnastowieczny słowniczek Artura Dolińskiego z Wileńszczyzny w kontekście badań Profesora Bogusława Nowowiejskiego nad dawną leksykografią gwarową* (w druku).
- Masojeć I., 2006, *Słownictwo gwar polskich na Litwie, jego funkcjonowanie i zróżnicowanie geograficzne*, w: *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, red. J. Rieger, I. Masojeć, K. Rutkowska, Warszawa, s. 49–72.
- Matlakowski W., 1891, *Zbiór wyrazów ludowych dawnej Ziemi Czerskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 362–373.
- Màtyàs M., 1891, *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza (wsie: Zawada, Nawojówka, Brzeziny, Kunów, Jamnica,*

- Poręba, Bielowice i Dąbrówka Polska*), „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 318–335.
- Nitsch K., 1958, *Recenzja Słownika gwar polskich J. Karłowicz*, w: *Wybór pism polonistycznych*, t. IV, Wrocław–Kraków, s. 195–225, przedruk: *Słownik gwar polskich. Ułożył Jan Karłowicz*, 1911, „Rocznik Slawistyczny”, IV, s. 199–243.
- Rzeszowski L., 1891, *Spis wyrazów ludowych z okolicy Żywca*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 353–361.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1888, t. X, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- Turska H., 1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, red. J. Rieger i W. Werenicz, Wrocław, s. 9–121.
- Waga A., 1860, *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych*, „Biblioteka Warszawska” II, s. 748–760.
- Wasilewski Z., 1898, *Jagodne (wieś w powiecie łukowskim, gmina Dąbie. Zarys etnograficzny)*, t. IV, Warszawa.
- Woźniak K., 2000, *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku*, w: *Słowiańskie słowniki gwarowe*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa, s. 17–51.
- Złóża J., 1891, *Zbiór wyrazów używanych w okolicach Chocholowa*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” IV, s. 341–352.

**ARTUR DOLIŃSKI'S MANUSCRIPT DICTIONARY
OF VILNIUS FOLK DIALECTS
AS A SOURCE FOR THE STUDY OF POLISH DIALECTS**

Abstract

The article presents a manuscript collection of dialect lexicon from the 2nd half of the 19th century compiled by Artur Doliński. The glossary records the vocabulary characteristic of the folk dialect of the Vilnius area. The author has established that in terms of methodology, Doliński's work differs from other studies of this type (the entries are not arranged alphabetically, they lack qualifiers or explicataions of how to use a particular word). However, this does not diminish the value of the work under discussion, since the glossary records unknown lexemes from historical Lithuania, and attests to phonetic and grammatical features inherent in the borderland variety of the language. This makes Doliński's work an important source for the study of Polish dialects in the 19th century Northeastern Borderlands.

Key words: dialect dictionaries of the 2nd half of the 19th century, borderland Polish, folk dialects